

ДЕЙЛ
КАРНЕГИ
Чигаш санъати

СИЗ ИЗЛАГАН КИТОБ

Дейл КАРНЕГИ

ЧИДАШ САНЪАТИ

Сиз излаган китоб

Тошкент

«Санъат журнали наشريети»

2009

Америкалик машхур рухшунос олим Дейл Карнегининг бу китоби ҳаётда йўлини йўқотган ёки ўз ўрнига эга бўлмақчи бўлган инсонларга катта ёрдам беради. Таржима ўқувчиларда мароқли таассурот қолдиришига ишонамиз.

Таржимон: Хайруллоҳ Қосим Элтурк
Нашрга тайёрловчи: Акмал Нажмиддинов

88.37
К 70

ББК88.37
№ 136-2671/2009

ISBN 978-9943-322-58-5

© «Санъат журнали
нашриёти» - 2009 йил.

КИРИШ

Мен ўттиз беш йил муқаддам ўзимни Нью Йоркдаги энг бахтсиз кишилардан ҳисоблардим. Мен бу ерда юк автомобиллари савдоси билан шуғулланиб, шу орқали гирикчилигимни бир нав ўтказардим. Аслида техникани, уни ҳаракатга келтирувчи механизмларини унчалик ид-рок қилолмасдим. Хуллас, ўша пайтдаги ишим мен орзу қилган юмуш бўлмай, асло қизиқмасдим. Боз устига, су-вараклар тўлиб-тошган, энг арзон мебел билан жиҳоз-ланган хонада яшардим. Кийимларим хона деворига қоқилган миҳда турарди. Эрталаб кийинганимда кийим-ларимдан, топ-тоза бўйинбоғим ораларидан сувараклар визиллаб чиқарди. Овқатланишим ҳам ана шундай жо-ниворларга тўла, арзон ва исқирт ошхоналарда бўларди.

Ҳар оқшом ҳужрамга бош оғриб толиққан, чорасиз, асабларим зўриққан бир ҳолатда кириб келаман. Мени ғам-ҳасрат қуршаб олганди. Алам қиладиган ери шунда-ки, мен коллежда ўқиб юрган вақтимда юксак орзулар қанотида парвоз қилардим. Афсус, ўқишдан кейинги дав-римда келажак орзуларим даҳшатли рўёга айланганди. Мен кутган дабдабали ҳаёт ва тантаналардан ҳамон да-рак йўқ эди. Мана шуларни кўз олдимга келтирар экан-ман, "Шу ҳам ҳаёт, яшашми?!" деб ўртаниб кетардим. "Наҳотки, бутун умрим шундоқ ўтса, нега энди ўзим яхши билмаган, ёқмаган иш билан машғул бўламан? Суварак-лар ғужғон бўлиб ётган хонада яшаш, шундай ҳолатдаги ошхонада меъдам кўтармаган овқатларни еб кун кўриш-дан бошқа чорам йўқми? Бу йўлдан қачон орзудаги кела-жакка етаман?" Ҳали коллежда ўқиб юрган кезларимдаёқ мен бўш вақтга эга бўлишни истардим. Ана шундай имко-ният туғилса, ўқиш ва ёзиш учун фурсатим бўларди. Ай-ниқса, китоблар ёзишга иштиёқим баланд эди.

Кўнглимга ўтирмаган ишдан кетсам, ҳеч нарса йўқот-маслигимни билардим. Мени ҳозирча катта маблағлар

қизиктирмасди. Мен ҳаётимни севимли машғулотга бағишлашни истардим. Қисқасини айтсам, мен Рубиконга келдим. (Рубикон - эр. ав. 42 асрда Италия ва Рим ўрта-сидаги дара дахлсиз чегара бўлган. Эр. ав. 49 йилда Тсезар катта ҳарбий куч тўплаб, Рубиконга келади. У қонун билан қатъий қилиб қўйилган чегарани босиб, фуқаролар уруши бошланишига сабаб бўлади. Шу тариқа "Рубикондан ўтиш" ибораси пайдо бўлиб, "ортга қайтиш йўқ" деган қатъий қарор маъносини англатади... - Х.Қ.) Яъни, ҳар қандай ўз ҳаёт йўлини бошламоқчи бўлган ёш кишилар каби бир тўхтама келдим. Бу қарорим менинг ҳаёт тарзимни бутунлай ўзгартириши лозим эди. Бу кейинги ўттиз беш йиллик ҳаётимда ҳаёлий орзуларимни рўёбга чиқарган аҳд-паймонимнинг самараси эди.

Мен ўз ишимни ташлаб, қуйидагича ҳаракат қилган эдим. Мен Миссури штатидаги педагоглар коллежини тамомлаган эдим. Бу кечки мактабларда катталар учун дарс бериш имконини берарди. Айни вақтда бўш вақт топиш, китоб ўқиш, лекцияларга тайёрланиш, роман ва ҳикоялар ёзишимга мос тушарди. Мен "Ёзиш учун яшаш, яшаш учун ёзиш"ни ҳаётимнинг шиор қилиб олишга интилардим.

Хўш, кечки мактаб ёшларига қандай фандан дарс беришим мумкин? Коллеждаги машғулотларни эсларканман, умуман олганда, кишилар билан мулоқот санъатини ўрганиш ва ўргатиш маъқулроқ туюлди. Нега? Сабаби - нотикликка мойиллик менда кучлироқ эди. Шу мойиллик туфайли ўзимдаги журъатсизлик ва ишончсизликни, тортинчоқликни енгган эдим. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтишим жоизки, кўплаб битмаётган ишлар, шартномалар ўзаро муносабатлардаги қовушмаслик, бошқача ифодаланганда, иш юришмаслиги бевосита мулоқотлардаги тортинчоқлик ва журъатсизлик оқибатидир. Мен шунини англаб етгандимки, ўз нуқтаи назарини, қарашларини кишиларга ёрқин етказолган, тушунтира оладиган шахсларгина раҳбарлик даражаларига ҳам лаёқатлидирлар.

Юқоридаги қарашларимдан келиб чиқиб, Колумбия ва Нью Йорк университетларига нотиклик санъати бўйича кечки курсларда дарс бериш учун ариза бердим. Қарангки, бу ўқув даргоҳларида менинг машғулотларимсиз ҳам нотиклик санъатини эгаллаш мумкин экан. Мен бундай "муомала"дан ранжиган бўлсам-да, сал ўтмай, ишларим ўнгланиб кетди.

Ёшлар ассоциациясининг кечки мактабларида дарс бера бошладим. Мен бу ерга ишга кирар эканман, уларга аниқ натижаларни кўрсатиб, ўз даъволаримни тезроқ исботлашим зарур эди. Қаршимда оғир ва мураккаб вазифа турарди.

Машғулотга қатнашаётганлар шунчаки диплом учун ёки шунчаки ижтимоий етишмовчилик маслаҳати учун келишмас эди. Уларнинг мақсади битта - улар ўзларининг муаммоларига жавоб олишни истардилар. Улар ҳар қандай баҳс-мунозараларда ўз фикрларида сабот билан туриш, амалий йиғилишларда, ишбилармон кишилар билан мулоқотларда ҳаяжонланмай, дудуқланмай мақсадларини очиқ-ойдин етказишни хоҳлардилар. Савдо вакиллари ўзларининг миқ этмайдиган мижозлари олди-га кириш ва жасорат йиғиш учун бино-кварталларни уч марта айланиб ўтиш ташвишларидан қутулишни истардилар. Улар ўзларидаги тортинчоқликдан халос бўлиш, кучларига ишонган ҳолда фаолиятга киришишни хоҳлардилар. Бу интилишлар замирида ўз ишларини олға силжитиш эвазига кўпроқ маблағ топиб, оилаларини тезроқ оёққа турғазини орзу қилардилар. Улар ўқиш учун даврий бадал тўлардилар. Бордию машғулотлар қутилган натижани бермаса, тингловчиларим бадалларни ўз вақтида тўламасдилар. Бунинг эвазига мен кўпинча маошсиз қолардим. Тушган фойдадан бериладиган фойзалар билан кифояланишга тўғри келарди.

Ўз-ўзидан сезилиб турибдики, мен машғулотларимда аллақандай олди-қочди гаплар билан эмас, амалий, фой-

дали воқеа-ҳодисалар; ҳужжатлар билан қуролланишимни тақозо этарди.

Мен ўз ўқувчиларимни машғулотларга қизиқтира олишим, уларнинг шахсий муаммоларини ҳал қилишга кўмаклашим биринчи даражали аҳамият касб этарди. Ҳар бир дарсда тингловчиларимда тўла қониқиш ҳосил қилишга интилардим. Кўпинча машғулотлар мавзуси бевосита тингловчиларим фаолиятидаги жумбоқларни биргаликда баҳс-мунозара, муҳокама қилиш ва албатта унинг ечими билан боғлиқ тарзда бўларди.

Ишлар юришиб кетди. Кўпгина тингловчиларимиз оилада, ишда силжишлар бўлаётганидан мамнун эдилар. Бир вақтлар кечки мактаб маъмурияти ҳар оқшомги дарс учун беш доллар тўлашдан бош тортиган бўлса, орадан уч семестр ўтгач, энди ўттиз доллардан маош белгилай бошлаганди.

Дастлабки йилларда мен ўқувчиларимни нотиклик сирлари билан таништириб борган бўлсам-да, тажриба бошқа депсинишлар ҳам мавжудлигини кўрсатди. Инсонлар билан муомала қилиш, улар кўнглини олиш, марҳаматли бўлиш, маданиятни юксалтириш жамиятдаги энг катта масала экани аён бўлиб борарди.

Кишиларнинг жамиятдаги ўрни, муомала-алоқа ўрнатиш масалаларини ўргатувчи бир фан, қўлланма йўқ эди. Бу китоб шунчаки одатдаги тарзда ёзилди. Ёзилди, десам ҳам, унча қовушмайди, негаки бу китобдаги воқеа-ҳодисалар, лавҳалар, ибратли тажрибалар бевосита ҳаётий кузатишлар асосида тўпланди, десам, мантиқан тўғрироқ бўлади. Бу қўлланма нашрдан чиққач, дунё миқёсида шовшув бўлишини кўз олдимга ҳам келтирмагандим.

Йиллар ўтгач, тажрибамдан шуни фаҳмладимки, нафақат тингловчиларимни, балки кўплаб ишбилармон кишиларни безовталиқ муаммолари қийнар экан. Маъмурлар, савдо агентлари, муҳандислар, бухгалтерлар, турли мутахассис ва касб-ҳунар эгалари иш юзасидан ҳар хил киши тинчини барбод қилувчи безовталиқ исканжасига

гушиб қолишаркан. Энди дарсларга хизматчи ва уй бекалари ҳам қатнашардилар. Уларнинг ҳам ўзига хос муаммолари мавжуд эди.

Кўриниб турибдики, безовталиқни бартараф қилишга оид қўлланмалар жуда зарур эди. Шу мақсадда мен Нью Йоркдаги марказий кутубхонага отландим. Бу ерда мени ҳайратга солган нарса шу бўлдики, "Безовталиқ" туркумида нашр этилган 22 та китоб топдим. Шу мавзуга оид яна турли-туман 189 та адабиёт бор экан. Демокчимапки, безовталиқ инсоният ҳаётидаги энг жиддий муаммолардан экан. Мен бу китобларни бирма-бир ўқиб чиқдим. Бироқ "Безовталиқдан қандай халос бўлиш мумкин?" деган саволга жавоб топа олмадим. Мамлакатдаги кўплаб ўқув муассасаларида ҳам бу саволимга жавоб берувчи бирон-бир қўлланмага дуч келмадим.

Шу тариқа бу саволга жавоб топишга жазм этдим. Мен барча асрларда яшаб ўтган файласуфларнинг безовталиқ билан боғлиқ кўпдан-кўп асарларини кўздан кечирдим. Шунингдек, Конфуцийдан тортиб Черчилгача бўлган юзлаб донишмандларнинг, давлат арбобларининг таржиман ҳолларини, эсдаликларини ўргандим. Ҳаётимда Жек Демис, генерал Омар Брэдли, Марк Кларк, Генри Форд, Элеонора Рузвельг, Дороти Дикнс каби кўплаб машҳур кишилар билан шахсан танишиб, суҳбатлар ўтказдим. Бу шунчаки ишнинг бошланиши эди, холос. Мен беш йил давомида безовталиқ муаммоларини тадқиқ қилувчи илмий лабораторияларда ишладим. Бундай лаборатория, менимча, дунёда ягона эди. Лаборатория машғулотлари шундан иборат эди: биз тингловчиларимизга безовталиқдан халос этувчи қоидаларни тушунтириб, уларни кундалик ҳаётларида қўллаб кўришни, айтилиш вақтда натижа таъсирларини айтиб ёки ёзиб юборишларини илтимос қилардик. Бундан ташқари, тингловчиларимиз ўз бошларига безовталиқ тушганда уни қандай бартараф этганларини сўзлаб беришарди. Ҳатто мавзуга оид хат-хабарлар ҳам

кела бошлади. "Безовталиқдан қандай халос бўлдим?!" мавзусидаги баҳс-мулоҳазалар жонланиб кетди. Улардан кўпчилиги курсимизда ташкил этилган мукофотлар билан тақдирландилар. Демокчиманки, бу китоб фил суягидан ясалган минорада ёзилган эмас, баҳс-мунозара, муҳокама-маларда айнан ҳаётний воқеаларни акс эттирувчи қўлланма сифатида қўлингизда турибди.

Сиз уни диққат-эътибор билан ўқиб, ҳаётингизда қўлаб кўришга ёки ўз фаолиятингизни солиштириб кўришга ҳаракат қилинг. Бу китоб вақт синовларидан ўтган ва сизга доимий ҳамроҳ бўлишга арзийдиган тайёр тавсиянома, балки дориномадир.

Бизнинг фожеамиз саводсизлигимизда эмас, балки фаолиятсизлигимиздадир. Бу китобнинг мақсади сиздаги имкониятларни янада шакллантириш, эслатиш, янгилаш ва кўплаб қадим ҳикматлар ҳақиқатини қалбингизда уйғотиб, турмушда қўллашингизга даъват қилишдан иборатдир.

Сиз бу китобни қандай ёзилганини билиш учун эмас, кундалик ҳаётингизда бажаришингиз учун мутолаа этишингиз зарур. Хўш, ўқишни бошлаб юборсак ҳам бўлади. Сиз китобнинг дастлабки қирқ саҳифаси и эътибор билан ўқишга ҳаракат қилинг, ўқиб бўлгач, ўзингизда янгича таассурот сезмасангиз, янги куч ва интилиш пайдо бўлмаса, безовталиқдан халос бўлиб, ҳаётдан завқланиш ҳиссини уйғотолмаса, у ҳолда бу китобни ахлатдонга ташлаб юборинг.

* * *

Ёш йигит 1871 йил баҳорида қўлига китоб олиб, бугун ҳаётини ўзгартириб юборган ўн етти сўздан иборат бир жумлани ўқиди. Унгача у Монреалдаги умумий мутахассислик бўйича касалхонада талаба-шифокор эди. Уни қуйидаги муаммолар безовта қиларди: "Битириш имтиҳонларини топира оламанми, қаерга ишга жойла-

шаман, ўз ишимни қандай бошлайман, қанча маош оламан?" ва ҳоказо.

У ўн етти сўздан иборат жумлани ўқир экан, ҳаётида жиддий ўзгариш бошланаётганини фаҳмлади, оқибатда ўз даврининг машҳур ички касалликлар ҳаким (терапевт)ига айланди. У Жонс Гопкинс университети қошида дунёга донғи кетган тиббиёт мактабини ташкил қилди. У Оксфорддаги қироллик тиббиётининг профессори деган юксак унвонга сазовор бўлди. Бу бутун Британия империясида ҳакимлигимга берилган ягона унвон эди. Айни вақтда Англия қироллиги унвонини олишга ҳам эришди. Қачонки бу машҳур инсон вафот этаркан, ундан катта ҳажмдаги икки жилдлик китоб қолди. Бу китоб 1466 саҳифадан иборат бўлиб, унинг ҳаёти тўғрисидаги тарих эди.

Уни жаноб Уильям Ослер деб аташарди. Унинг ҳаётида туб бурилиш ясаган ва беҳуда безовталиқдан қутқарган ўн етти сўзли жумла қуйидагича эди: "Бизнинг бош вазифамиз - туманли олис келажакка қараб эмас, бизга аниқ кўринаётган йўналишдаги ҳозирги лаҳзаларда фаолият кўрсатишимиз зарур".

Эрадан қирқ икки йил ўтиб, Уильям Ослер Йель университети талабалари билан учрашувда шундай деганди: "Айтишларича, инсон деган зот айрича, "зўр мияга" эга бўлиши керакмиш. Бу нотўғри фикр". Ҳатто ҳамкасблари ҳам уни ана шундай "мия" эгаси деб билишарди. Ҳар ҳолда Уильям Ослер тўрт университетнинг профессори, бир қанча оммабоп китоблар муаллифи эди.

Хўш, унинг муваффақиятларининг сирини нимада? Ўзининг эътироф этишича, ўтган ва келажакдаги кунлар ташвиши билан эмас, бугунги куннинг имкониятлари билан яшаш унинг ютуқларини таъминлаган. Буни қандай тушуниш керак?

Жаноб Уильям Ослер Йель университетидаги бир учрашувдан бир неча ой муқаддам Атлантика океанини улкан сув лайнерида кесиб ўтган эди. У бир кунни кема

капитани (дарға)нинг бошқариш кўприкчасида туриб жараятган ишини кузатди. Дарға керакли тугма (кнопка)ни босар экан, механизмларнинг шовқинини эшитди. Шу аснода айрим қурулмалар сув кириб кетмаслиги учун ҳар томонидан зич бўлиб ёпилди. Чунки сув кириб кетиши механизмларнинг меъёрий фаолиятини издан чиқариши аниқ. Оқибатда бу кема ҳаракатига ҳам жиддий таъсир кўрсатади.

Бундан хулоса чиқарган доктор Ослер талабалар билан учрашувда шундай деганди: "Сизлардан ҳар бирингиз ҳам улкан лайнернинг энг муҳим механизмларидан кўра жиддийроқ фаолият кўрсатиш кучига эга бўлган шахсларсиз. Ҳаёт кемасига қадам ташлар экансиз, сиз олис манзилларга сузиш учун йўл оласиз. Сизга айтмоқчи бўлаётган сўзим шуки, сиз механизмларнинг тўла қувват билан ишлашини, денгиз тўлқинларидан ҳимоя қилишни назорат эта билишни чуқур ўрганинг. Сув кириб кетмаслиги учун зарур бўлган қурулмаларни ўз вақтида ишга солишни, атрофни ҳимоя тўсиқлари билан ўраб ташлашни билинг. Шундагина сиз ўз саёҳатингиз хавфсизлигини таъминлаган бўласиз. Бошқариш кўприкчасига чиқинг. Кораблнинг барча қурулмаларининг ишлаш ҳолатини қатъий таъминланг. Сиз тугмачани босар экансиз, ҳаётингиздаги ҳар бир босқичда темир ёпқичларнинг кечаги кун билан мутлақо ажратиб ташлаётганини эшитасиз. Иккинчи тугмачани боссангиз, олд томондаги метал парда - ҳали туғилмаган эртанги кун - келажак оралигини тўсади. Шундагина сиз мутлақо хавф-хатарсиз кун - бугун билан қоласиз. Ўтмишингизни мутлақо унутинг - тўсиб ташланг. Ўтмиш ўтганларни дафн қила қолсин. Бизни ҳалокатга олиб бориши мумкин бўлган кечаги кундан халос бўлинг. Айни вақтда ўтмишнинг юкини кўтариб олиб, бугун келажакнинг юки устига ағдарманг. Сиз ўтмишингизга қандоқ тўсиқ қўйиб, ажратиб ташлаган бўлсангиз, келажак қаршисига ҳам ана шундай тўғон-тўсиқ қўйинг!

Келажакнинг ҳозирги нафас олиб турган вақтингиздир. Билсангиз, эртага деган гап йўқ! У бизнинг ихтиёримизда эмас. Инсоннинг нажот топадиган, халос бўладиган кун - БУГУН. Келажакнинг орзу-ҳаваслари сари олға интилиш асабларингизни таранг қилади, қалбий ҳаловатингизни издан чиқаради, бугунги кун учун бемалол етиши мумкин бўлган куч-қувватингизни, хотиржамлигингизни суғуриб олиб, тинка-мадорингизни қуритади... Модомики, кемани бошқараётган экансиз, унинг тумшук ва куйруғини мустаҳкам ҳимоя қилиб, бошқа қисмларини ҳам эҳтиётлашингиз шарт. Бинобарин, ўтмиш ва келажак ўртасидаги БУГУН биз учун ҳамма нарсадан қиммат туради".

Сиз ушбу сатрларни ўқиб, доктор Ослер эртанги кунга ҳеч қандай ҳозирлик кўрмаслик керак, демоқчи, деб ўйласангиз, мутлақо янглишасиз! Бугуннинг имкониятларини бой бермасдан тўла фойдаланиш эвазига эртагалик кунга элтувчи куч-қувватларимизни сақлаб қолишни назарда тутмоқда.

* * *

... Уруш йилларида бизнинг ҳарбий раҳбарларимиз келажак режаларини тузишар экан, ташвишдан холи бўлишга интилишарди. "Мен сараланган кишиларимизни қармоғимиздаги энг кучли ҳарбий техника билан қуролландирдим, - деганди қўшма штатлар ҳарбий денгиз кучларига қўмондонлик қилган адмирал Эрнест Жон Кинг. - Уларнинг зиммасига бурчларидан келиб чиқадиган масъул вазифа юкланди. Бундан ўзга ҳеч нарса қилолмасдим".

"Бордию кема чўккудек бўлса, - давом этади адмирал Кинг, - мен уни асло кўтариб қололмайман. Чўкаётган нарсани қандай қилиб ортга қайтариб олиш мумкин?! Мана шундай паллада мен ихтиёримдаги фурсатдан фойдаланиб, эртанги ҳолатни ҳам кўз олдимга келтирган ҳолда бир қарорга келаман, ўтган кундаги йўқотишлар

учун қайғуришдан кўра кейингиси манфаатлироқдир. Бордию ҳар икки ҳолатда ҳам бир қарорга келолмай безовта бўла бошласам, ваҳимага тушсам - борми, нақ имкониятимни бой беришим аниқ..."

Уруш ва тинчлик даврида ҳам бир нарсани асло унутмаслик лозим: тўғри ва нотўғри фикрлаш тарзини зудлик билан фарқлай олишимиз керак. Тўғри фикрлаш тарзи шуки, сабаб ва унинг оқибатини яққол тасаввур қила олсак, таҳлилларимиз бизни алдамай, мантиқий ечимга олиб келади. Биз вазиятни нотўғри баҳоласак, фикрларимиз чалкашиб, кўпинча ҳолатимизнинг зўриқишига, асабларимизнинг ларзага тушишига сабабчи бўламиз.

* * *

Иккинчи жаҳон уруши пайтида Европанинг қайси бир бурчагида хизмат қилган ёш жангчи ўзи учун қуйидагича сабоқ олганди. Уни Тед Бенгермино деб аташарди. Бу инсон жанговар шароитда руҳий зарбага йўлиқади. "1945 йилнинг апрелида, - деб ёзади Тед Бенгермино, - мен ҳаддан ташқари беҳаловатланиб, тинчимни йўқотгандим. Менга жуда ҳам оғриқ-азоб бераётган дардни врачлар "колит" деб номлашганди. Бу йўғон ичак ва буйрак безининг яллиғланиши (қуланж) бўлиб, кечасию кундузи оғриққа чидаб бўлмасди. Агар яқин орада бу уруш тугамаганида соғлигим мутлақо издан чиқарди.

Мен 94-пиёдалар дивизиясининг дафн қилувчилар командасида унтер - офицер эдим. Жангда ҳалок бўлганларнинг ҳисоб варақаларини тўлдириш, бедарак йўқолганларни, госпиталга тушганларни аниқлаш менинг вазифамга кирарди. Бундан ташқари, ўзимизнинг иттифоқдошларимизнинг, шунингдек, душманларимизнинг жасадларини ҳар қандай ҳолатда ҳам гўр кавлаб дафн этардик. Ҳалок бўлганларнинг шахсий буюмларини йиғиштириш ва уни ота-оналарига, яқин кишиларига юбориш

каби юмушлар ҳам банд этарди. Бундай ишлар доимо кўнглимда гулгула ва кўркув уйғотарди. Сиз биргина жанг майдонида ҳалок бўлиб ётган инсонни кўз олдингизга келтириб кўринг! Қандай даҳшатли манзара! Мен бу ҳолатларга ортиқ бардош бера олмаётгандим. Мени шундай нохуш фикрлар қуршаб олардики, ҳатто қачонлардир эндигина ўн олти ойлик бўлган ягона ўғлимни кўришга, қўлимга олишга ҳам ишонмасдим. Жинни бўлиш даражасига тушиб, озиб кетгандим. Қўлларим қуруқ суякка айланиб қолганди. Уйга ногирон ҳолда қайтсам керак, деб изтироб чекардим. Болаларча йиғлардим.

Ўзимни йўқота бошлаган паллада госпиталга тушиб қолдим. Ҳолатимни эътибор билан кўриб чиққан ҳарбий врач руҳий фалаж эканимни аниқлаб, шундай деди: "Тед, сен ўз ҳаётингга худди қумсоатга қарагандай бир назар ташлашингни истардим. Биласанки, қумсоат тўнкариб қўйилганда юқори қисмидаги минг-минглаб қум зарралари ўртадаги найчадан, сен илғамайдиган тешиқдан пастга бир текисда тўкилиб туша бошлайди. Бордию сен-у мен ана шу тўкилаётган қум зарралари ҳаракатини, маромини лоақал бирозгина тезлаштирсак ҳам, соат бугунлай издан чиқади. Сен-у мен ҳам ана шу қумсоатнинг зарраларимиз. Эрталаб уйғонар эканмиз, кўз олдингизга юзлаб бугун амалга оширишимиз керак бўлган ишлар рўйхати келади. Агар биз бу юмушларни бажариш учун ҳар бирига алоҳида вақт ажратмасдан, ҳаммасини бирданга бажаришга ташланиб қолсак, вақтни ҳам, куч-қувватимизни, саломатлигимизни ҳам, руҳий бардамлигимизни ҳам бой берамиз.

Унутма, соат найчасидан пастга тушаётган ҳар бир қум зарраси бир вақт бирлигига тенг! Бинобарин, ҳар бир юмуш ҳам алоҳида вақтни талаб қилади".

Ҳарбий врачнинг бу файласуфона маслаҳати уруш кетаётган пайтда ўзимни тутиб олишимга қанчалик руҳий мадад берганини таърифлай олмайман. Ҳозирги тинч

даврдә эса мен Балтимордаги тижорат компаниясида хизмат қиламан. Иш фаолиятимда кўплаб кескин муаммоларга дуч келдим. Иш ҳаддан ташқари кўпайиб кетардики, вақт етишмасди. Акцияларимиз баҳоси тушиб кетди. Янги акционерлик жамияти пайдо қилдик, аммо тезда яна ёпишга мажбур бўлдик. Турар жойимизни ўзгартирдик. Мана шундай вазиятларда ҳам доимо ҳарбий врачнинг ўғитлари ёдимга тушади: "... соат найчасидан пастга тушаётган ҳар бир кум зарраси бир вақт бирлигига тенг. Ҳар бир юмуш алоҳида вақтни талаб қилади!" Бу сўзларни қайта-қайта такрор қилар эканман, ўз ишимни тўғри ва аниқ бажаришга интиламан. Иш қанчалар мураккаблашмасин, ўзимни уруш йилларидаги аҳволимга туширмаслик учун сабот кўрсатаман".

Бизнинг турмуш тарзимиздаги энг таҳликали шарҳлардан бири шуки, касалхоналарда ётган беморларнинг ярмидан кўпи кечаги куннинг оғир юкларини эрталик кунга олиб ўтаман, деб ийиғи чиқиб, руҳий хасталикка дучор бўлган кишилардир. Ваҳоланки, уларнинг жуда кўп қисми Исо алайҳиссаломнинг "Эртагалик кун учун безовта бўлманг", деган сўзларига амал қилишса, ҳаётларини гўзал ва бахтиёр тарзда бемалол ўтказишлари мумкин. Уильям Ослер ҳам "Бугунги кун нафаси билан яшанг", деб бекорга бонг ураётгани йўқ.

* * *

Сиз ва мен айна дақиқаларда мангуликнинг икки қирғоғида турибмиз: ҳозирча бизга тинчлик бермаётган ўтмишнинг армонларию уни келгусида ҳал қилиш иштиёқи исканжасидамиз. Биз барча имкониятларимизни ишга солганимизда ҳам, амин бўлингки, на унисида, на бунисида ҳақиқий ҳаёт кечири олмаймиз. Биз бунга эришиш учун ўжарлик билан ҳаракат қилар эканмиз, жисмоний соғлигимиз ва ақлий қувватимизга путур еткази-

миз. Келинг, яхшиси, бизга ажратилган вақт, кун чиққандан бошлаб кун ботгунча ўтадиган оралиқда байрамона кайфиятда яшашни ўрганайлик. "Оқшом тушгунча, - дейди ёзувчи Роберт Луис Стивенсон, - ҳар бир киши ҳар қандай ишнинг уддасидан чиқа олади. Ҳар биримиз қанчалар оғир иш бўлмасин, кун давомида бажаришга қодиримиз. Ҳар биримиз қалбий осойишталикда, сабр-қаноат билан яшаб, атрофимиздаги кишиларга хайрихоҳлик, меҳр-муҳаббат кўрсатиб кунни кеч қилишимиз мумкин. Ахир яшашдан асл мақсад ҳам айнан шу-ку!"

Шундайликка шундай, аммо ҳаёт талаблари бошқача-да!

Тонг отгандан қоронғулик тушгунча яшашни "ўрганган" Э.К.Шилдс хонимнинг алам-ғазаби шу даражага етгандики, гоҳо ўзини ҳалок қилишни ўйлаб қоларди. Менга ўз ҳаёти тарихини Шилдс хоним шундай ҳикоя қилганди: "1937 йилда мен эримдан жудо бўлиб, беҳад мотамда қолдим. Менда яшаш учун бирон-бир илинж йўқ эди. Охири собиқ иш берувчи жаноб Леон Роучга хат ёздим. У Канзас Ситидаги "Роуч-фаулер" фирмасининг эгаси эди. Мен қайтадан ишга қабул қилиндим. Аввал мен қишлоқ ва шаҳар мактаблари учун китоб сотиш билан шуғулланардим. Унгача эрим касал бўлиб қолгани учун автомобилимни сотган эдим. Шу тариқа жамғармага эга бўлиб, бироз ишларим юришиб турди.

Ўзимча, йўлда кетарканман, ҳар ҳолда унча-мунча қийинчилик ташвишларини енгса бўлади, деб ўйлардим. Машинани ёлғиз бошқарар эканман, имкониятларим кўпга ўхшаб туюларди. Афсуски, кўп ҳолларда етарли даромад қилишга эриша олмасдим. Шундай кезлар бўлардики, арзимаган бўлса-да, автомобилим учун тўлаш керак бўлган бадални ҳам вақтида беролмасдим.

Назаримда муваффақиятга эришиш жуда қийинга ўхшарди. Ҳаёт ўз маъносини йўқота бошлаганди. Мен мана шундай ҳолатга тушиб қолишдан қўрқардим. Ахир даволаниш учун ҳам пул керак-ку! Ўз-ўзимни ўлдириш-

дан бир нарса ушлаб турарди: бечора опамга раҳмим келарди. У ўлимимни эшитса, қаттиқ қайғуради. Бунинг устига менинг жанозамни ўтказиш, дафн қилиш учун ҳам пул керак эди!

Шу аснода бир мақолага кўзим тушиб қолди. Ундаги битта жумла ҳаётимни бутунлай ўзгартириб юборди, десам, муболаға бўлмайди. Мана ўша битик: "Ақлли киши учун ҳар кун янги ҳаёт бошланади". Жумлани қайта-қайта ўқир эканман, жисмимда, руҳиятимда янгича бир куч, яшашга бўлган иштиёқ, машаққатлардан чўчимаслик, курашиш ҳисси уйғониб борарди. Мен бу сўзларни ёзиб машинам ойнасига ёпиштириб қўйдим. Рулга ўтирар эканман, ҳар гал кўзим ана шу илҳомбахш сўзларга тушади. Қарангки, бир кунни чиройли қилиб ўтказиш, яшаш унчалик оғир эмас экан.

Мен энди ўтган кунлар гирдобиди яшашдан, эртанги кун ташвишларидан мутлақо қутулган эдим. Ҳар кун тонгда ўрнимдан турарканман, "Бугун мен учун янги ҳаёт бошланади", дейман.

Шу тариқа ёлғизлик ва қўрқувдан, ўринсиз ташвишлардан халос бўлдим. Ҳозир нимага улгураётган бўлсам, мамнунман. Улгурмаган ишларим учун асло ташвиш чекмайман".

* * *

Ўтаётган ҳар кун сенга сўнгги бор
Нур сочар кўрсатиб қувонч, илтифот.
Сен эса журъатсиз, миқ этмай зинҳор,
Бебаҳо фурсатни айлайсан барбод...

Сизнингча, юқоридаги сатрлар муаллифи ким? Ундаги ганбеҳона фикрлар гўё кечагина айтилганга ўхшайди, шундай эмасми? Ваҳоланки, бу мисралар эрамиздан аввалги ўттинчи йилда римлик шоир Горатсий томонидан ёзилган.

Менимча, инсон табиатидаги ўзига хос фожеалардан бири бутун орзу-умидимизни келажакдан ундиришга бўлган иштиёқимизнинг кучлилигидан бўлса керак. Биз негадир деразамиз тагида ҳовлида чаман бўлиб ётган атиргулдан баҳра олишдан кўра уфқлар ортидаги номаълум гулларни, сеҳрли боғларни истаб қоламиз!

Нега биз кишини ҳайрат-даҳшатга соладиган даражада нодонмиз?!

Стивен Ликок шундай ёзади: "Таажубки, вақтдан юлиб олинган парчани бизнинг ҳаётимиз - умр деб атаймиз. Гўдак ўзича "Қачон ўсмир бўламан?" деб ўйлайди. Хўш, кейин-чи? Ўсмир "Қачон улғаяман?" дейди. Хуллас, у улғайгач, "Қачон уланаман?" дейиши табиий. Ниҳоят, уйланди ҳам. Энди бўлдими? Асло! Ҳаммаси ўз навба-тида келаверади. Пировардида у "Қачон пенсияга чиқаман?" деб қолади. Ана энди пенсия ёшига етгач, бир босиб ўтган "шонли йўл"ига боқади. Юзига совуқ ел урил-гандек бўлади. Кўз олдида ҳаётда қанчадан-қанча имкониятларни совуриб юборганини, у дамлар энди мутлақо қайтиб келмаслиги ҳақидаги аччиқ ҳақиқатни англаб етади. Биз ҳаёт моҳияти бир маромдаги кун соатида эканини жуда кеч фаҳмлаймиз".

* * *

Детройтлик Эдвард С.Эванс "ҳаёт моҳияти бир маромдаги кун соатида эканини" англаган ҳолда тўхтовсиз безовталиқ оқибатида ўзини ҳалок қилиш даражасигача етарди. У қашшоқ оиладан чиққан бўлиб, ёшлигида газетафурушлик қилган. Кейин баққоллик дўконида ишлаган, кейинроқ кутубхоначи ёрдамчиси "даражаси"гача кўтарилади. Гарчанд арзимаган маош олса-да, ишдан маҳрум бўлишдан қўрқарди. Орадан саккиз йил ўтди. Бу вақтда у ҳаётини тажрибага эга бўлди. Айни дамда ҳаммасини бошидан бошлашга ўзида куч топа олди. У эл-

лик беш доллар қарз кўтариб, кичикроқ корхона очди. Бу йилига йигирма минг доллар даромад келтира бошлади. Кейин корхонаси ўнглаб бўлмас даражада синди. У дўстидан катта миқдорда қарзга векселг олди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, ўртоғи қарзни қайтаришни талаб қилди. Фалокатни қарангки, Эванс бор пулларини қўйган банк банкротга учради. У сўнги сент (тийин)идан ажралибгина қолмасдан, олтмиш минг доллар қарздор ҳам бўлиб қолганди. Бундай бадбахт кўргуликка Эванснинг асаблари бардош беролмади. У менга бошидан ўтганларини шундай сўзлаб берганди: "Мен кечалари ухломмай тўлғониб, инграб чиқардим, ҳеч нарса ея олмасдим. Мен англаб бўлмас дарди бедавога учрагандек эдим. Вужуд-вужудимни безовталик, лоҳаслик қуршаб олганди. Бир куни кўчада йиқилиб ҳушимдан кетибман. Ортиқча ҳаракат қилишга мажолим етмай, тўшакка михланиб қолдим. Танамни катта-кичик тошма ва чипқон босиб кетди. Ҳатто ичимда ҳам чидаб бўлмас оғриқ берувчи тошмалар пайдо бўла бошлади. Кундан-кунга мажолим қуриб борарди. Ниҳоят, даволовчи докторим "сўнги сўзни" айтди. Наридан, икки ҳафталик умрим қолибди. Мен довдираб қолдим. Баъзи ишларимни тартибга келтирган бўлдим. Жумладан, васиятнома ёздимда, келажак оқибатни кутиб, яна ўзимни тўшакка ташладим. Мен учун яшаш, безовта бўлиш, курашиш моҳияти тугаган эди. Ҳафталаб кунга кўзим чала-чулпа юмиларди, холос. Энди эса ўз ўлимимни бўйнимга олиб, ердаги ташвишларимни унутиб, чақалоқдек қаттиқ ухлай бошладим. Шу тариқа танимдан мислсиз ҳорғинлик чекинаётганини фаҳмладим. Аста иштаҳам ҳам қўзғалди. Ҳатто танамга эт қўшила бошлади. Бир неча ҳафтада қўлтиқтаёқда юра бошладим. Орадан олти ҳафта ўтгач, қайтадан иш бошладим. Авваллари мен йилига йигирма минг доллар даромад қилардим, эндиликда эса ҳафтасига ўттиз доллар даромад келтирадиган иш билан кифоя-

ландим. Мен автомобилнинг эҳтиёт қисмлари билан савдо қила бошладим. Ҳар ҳолда бунчалик кўргуликлардан сўнг олган энг катта сабоғим шу бўлдики, ўтган кунлар учун ўртаниш, ачиниш ва ҳаловатдан жудо бўлиш инсонни абгор қилиб ташлашини тушуниб етдим. Энди эса ҳамма вақт менинг бугунлик машғулотим, вазифам тайинли ва аниқ"...

Эдвард С.Эванс ўзининг меҳнатсевар, тиришқоқ фазилатлари билан хизмат зинапояларидан кўтарилиб борди. Йиллар ўтиб, компаниянинг президенти бўлди. Унинг компаниясини "Эванс продакт" деб аташарди. Узоқ йиллар бу компания номи Нью Йорк биржа жамғармаси рўйхатида турган. 1945 йилда Эдвард С.Эванс вафот этганида у қўшма штатлардаги энг тараққийпарвар ишбилармон кишилардан бири сифатида эътироф этилган. Сизга қачонлардир Гренландия осмонидан учиб ўтиш насиб қилса, унинг шарафига Эванс - Филд деб аталган аэропортга кўнишингиз эҳтимол...

Юқоридаги ҳикоядан қуйидагича хулоса чиқариш мумкин.

Эдвард С.Эванс бугунги кун нуқтаи назаридан безовталикдан халос бўлмаганида ҳеч қачон ҳаётда тўла муваффақиятни таъминлай олмасди.

Эрамиздан беш юз йил муқаддам юнон ҳақими Гераклит ўз шогирдларига ҳаётда қонунлардан ташқари ҳамма нарса ўзгариб туради, деб таълим берарди. Шунингдек, у "Сиз чўмилаётган дарё сувига икки бор шўнғий олмайсиз", деган. Дарҳақиқат, дарё суви ҳар лаҳзада оқиб ўзгаради. Аввалги шўнғиган сувингиз оқиб кетди. Қайта шўнғир экансиз, мутлақо ўрнини оқим давомидаги янги сув эгаллайди. Бинобарин, ҳаёт ҳам ана шундай танаффуссиз ўзгаришдадир. Ўз-ўзидан англашиладики, сизу биз учун ажратилган кун - БУГУН! Келажакнинг қандай бўлишини ҳеч ким аниқ тасаввур қила олмагани ҳолда бугуннинг гўзал дамларини бой бериш ношудликдир.

Қадимги римликларда "Бугунги кундан фойдалан!" ибораси мавжуд. Бошқача айтганда, бугунги лаҳзани тутиб, ундан ўзингиз учун қониқиш топинг!

Жон Рескиннинг ёзув столида оддий тош туради. Унга "БУГУН" деган сўз ўйиб ёзилган.

* * *

Сиз, афтидан, бу китобни охиригача ўқиб ўтирмасдан тезроқ безовталиқ ҳолатидан олиб чиқадиган рецепт (до-ринома)ни қидириясиз, шекилли?!

У ҳолда истеъдодли муҳандис Уиллис Х.Кэрриэр томонидан ишлаб чиқилган тавсиянома билан сизни таништиришга ижозат беринг. У ҳавони қайта тозалайдиган кондиционер ишлаб чиқарувчи корхонага асос солган. Ҳозирги вақтда ҳам Нью Йорк штатидаги Сиракьюс шаҳрида машҳур "Кэрриэр" корпорацияси унга тегишли. У муаммоларни ҳал қилишда халақит берадиган безовталиқни бартараф қилишнинг учта асосий босқичини ишлаб чиққан. Шахсан ўзи билан бўлган суҳбатда қуйидагиларни сўзлаб берганди: "Мен Нью Йоркдаги Буффало шаҳрида - темирчилик компаниясида ишлардим. Менга Питсбургдаги кўзгу-ойна ишлаб чиқарадиган завод учун ҳавони газдан тозаловчи қурулма яратиш топширилган эди. Бу завод миллион доллар туради. Янги қурулма заҳарли газ аралашмасини ажратиш учун ясалган бўлиб, асосий қисми зарарланмаган ҳолда ишдан чиқиши эҳтимоли бор эди.

Шу тарзда газдан тозалаш янги усул эди. Бундан авваллари бошқа мақсадда фойдаланишган. Бу ишга киришар эканман, сўнгсиз қийинчиликлар пайдо бўлди. Хуллас, биз тақдим этаётган қурулма хавф-хатарнинг олдини олишга ҳеч қандай кафолат бермасди. Бошим қотиб қолди. Нима қилишни билмасдим. Ортиқ ҳаяжонланиш оқибатида уйқумда ҳаловат қолмади.

Ниҳоят, мен ҳаяжонланиш оқибатида бирон соғлом фикрга кела олмаслигимни англадим. Шу тариқа муаммоларни хотиржам ҳал қилишнинг йўлини ўйладим. Бу усулим ўзини оқлади. Ўттиз йилдирки, бирор муаммо пайдо бўлса, ўз усулим бўйича уни хотиржам ҳал қиламан. Бу усул жудаям осон бўлиб қуйидагичадир:

I босқич. Мен ҳолатни таҳлил қилар эканман, оқибати энг оғир чиқиши мумкин бўлган масалага эътиборимни қаратдим. Мени ҳеч ким қамашга ёки отишга ҳаракат қилаётгани йўқ. Бунга қатъий ишонсам-да, нари борса, вазифамдан озод бўламан. Иккинчиси, бошлиқларим янги қурулмани қўллашни ман этишлари мумкин. Бундан ташкилотимиз йигирма миллион доллар йўқотади.

II босқич. Ҳар қандай вазият билан келишмай иложим йўқ. Гарчанд ишимдан айрилсам-да, ўзга жой топа оламан. Бекор қолмайман. Эҳтимол, раҳбарларим газдан тозалашнинг янги усулини синовдан ўтказиш ҳисобига қўшиб, йигирма миллион долларни тўлаб юборишар. Компаниянинг бунга маблағи етарли. Балки бу маблағни илмий-тадқиқот мақсадида ишлатилди, деб ҳисоблашар. Мана шундай қарорга келганимдан сўнг ўзимда энгиллик сезгандай бўлдим.

III босқич. Ҳар қандай шароитда ҳам оғир муаммоларга дуч келганда уни совуққонлик билан, хотиржам бартараф этишга киришадиган бўлдим. Шу тариқа йўқолаётган йигирма миллион долларни қандай сақлаб қолиш устида бош қотирдим. Бунда ҳам хотиржам фикр юритиш ўз самарасини берди. Янги қурулмани такомиллаштириш учун яна беш минг доллар харажат қилинса, масала ҳал. Бу ҳолатда фирмамиз йигирма миллион доллар йўқотмай, аксинча, ўн беш мин доллар даромад қилади. Бордию мен бу муаммолар қаршисида ўзимни йўқотиб қўйганимда борми, ҳамма иш чаппасига юз буриши аниқ эди..."

Биз рўй берган ҳар қандай ҳолатга ақл-идрок билан аниқ баҳо бера олсак, ташвиш ва безовталиқнинг сароб

янглиғ асоратидан халос бўламиз. Бунинг учун оёқларимизни заминда маҳкам тутат билишимиз лозим.

Хитойлик донишманд Лин Ютанем ўз китобида шундай ёзади: "Энг оғир ҳолат билан келишилган (рози бўлган) тақдирдагина ҳақиқий қалб осойишталигига эришиш мумкин. Буни руҳиятшунослар тили билан айтганда, ўзимиздаги мавжуд куч-қувватни изтиробга ҳўрак-ем бўлишдан халос этган бўламиз. Ҳа, бу ерда гап ҳали биз учун жуда-жуда керак бўладиган куч-қувват (энергия)ни асраб қолиш имконияти ҳақида бораётир. Чиндан ҳам биз рўй берган оғир ҳолат (фожеа, фалокат, кўргулик)ни мардона кутиб олсак, ақл тарозусида "Бўлар иш бўлди", дея олсак, бошқа ҳеч нарса йўқотмаймиз. Худди шундай фикрга кела олсак, аввало, ўзимизни келажакдаги номаълум зарбалардан қутқариб қоламиз".

"Мен бўлиб ўтган фожеани энди ўнглаб бўлмаслигини чуқур ҳис қилганимдан сўнг, - деб эслайди Уиллис Х.Кэрриэр, - бир лаҳзада вужудимдаги асабий танглик ўрнини бўшашиш эгаллади. Ўзимда узоқ вақтлар сезмаган бир энгиллик туйдим. Шундагина хотиржам фикрлаш ҳолатига ўтдим".

Уиллис Х.Кэрриэр оқилона ечимга келган, тўғрими? Афсуски, миллионлаб кишилар оғир мусибатлар, кўргуликлар қаршисида ўзларини "тақдир зарбаси"га учраган ночор одамлардек тутиб, ҳолатларини юз чандон ўнглаб бўлмайдиган даражага келтирганлар. Улар фаолиятли бўлишни, вазиятга тўғри баҳо беришни, ҳаётдаги йўқотишларни сабр, чидам билан энгиш имкониятларини сақлаб қолиш ўрнига умрларини "оҳ-воҳ" билан ўтказиш, шиква-шикоятлар билан адо қилганлар.

* * *

Безовталиқ пайдо бўлдими, энди у шунчаки ўтиб кетадиган "руҳий ҳорфинлик" эмас. Соат сайин, сония са-

йин инсоннинг асаб тизимларини хавфли ёнғиндай қуршаб олувчи, азоб-уқубатлари билан тинкани қуритувчи кўринмас ёвдир.

Санта-Фе темир йўллари шифохонаси ҳакими О.Ф. Гобер билан ўтказган суҳбатимдан қуйидаги аччиқ ҳақиқатни англаб етдим: "Ўз дардларига даво истаб шифокорларга мурожаат қилаётган беморларнинг 70 фоизи аслида соппа-соғлар. Улардаги хасталиқ ноўрин қўрқув ва беҳуда ташвишлардир. Бордию улар ўзларидаги ана шу икки нохуш туйғу - қўрқув ва безовталиқни енга олсалар, аллақачон ўзларини даволаган бўлардилар. Мен ҳазиллашаётганим йўқ. Унчамунча касалликлар асабийлашиш оқибатида келиб чиқади. Чунончи, ҳазм қилиш аъзоларида, ошқозонда ошқозон яраси, юрак хасталиқлари, уйқусизлик, бош оғриши, фалажликнинг барча кўринишларида асабийлик асоратлари акс этади.

Киши ўзида қўрқувга сабаб бўлган омил-асосларни энгиб, бартараф қилмас экан, асло безовталиқ, кўнгил беҳаловатлиги йўқолмайди, оқибатда асабийлик кўзғолади. Демак, бу билан турли хасталиқлар эшиги қия очилади. Дастлаб ошқозонингиз асаблари зарбга учрайди. Бу дегани ошқозонингиздаги сок - суюқликдаги табиийлик йўқолиб, ошқозон яраси нақд бўлганидир".

Такрор бўлса-да, доктор Жозеф Ф.Монтэгионинг қуйидаги сўзларини эслатиб ўтишни лозим топаман: "Ошқозон яраси сиз еган таомлар туфайли эмас, аксинча, сизни еяётган нарса - безовталиқ туфайли пайдо бўлади".

Хулоса шуки, ҳар қандай оғир ҳолатларда ҳам ўзингизни қўлга олинг. Шундагина сиз қалбий осойишталигингизни, тинчлик-хотиржамлигингизни, яъни саломатлигингизни таҳликадан қутқариб қоласиз. Ҳаяжонланишни, қўрқувни бас қилинг! Далилларга тик боқиб, ўзингизнинг мардона ҳукмингизни тайёрланг.

Минг йиллар муқаддам шарқнинг қадим донишманди Конфуций "Зиқна, иззатталаб, майдақаш, маҳмадона кишиларнинг турган-битгани заҳар", деган экан. Сиз ҳаётда бундай иззатталаб, мартабаталаб, ёлғиз ўзинигина ҳақ деб билгувчи худбин "доно"ларни кўп учратгансиз. Бундай шахслар жамият ва жамоат ишларида амалдорлар ҳузурида ўзларини фаол, фидойи қилиб кўрсатишга интилсалар-да, уларнинг бу ҳаракатларида бирон эзгухайрлиликни топа олмайсиз. Улар ҳар бир ишда шахсий манфаатларини кўзлаб, тирикдан-у ўликдан фойда ундиришни ўрнига қўядилар. Ўзгалардан кўрган яхшиликларини, олган моддий-маънавий кўмакларини тез унутувчи, мунофиқ, кўрнамак ва истаган пайтда сизни бадном қилишга тайёр турган аблаҳдир.

Биз кўпинча ана шундай шахслар билан билиб-билмай мулоқотда бўлиб қоламиз. Эвазига узоқ йиллар соғлигимизни жаримага тўлаганимизни сезмай қоламиз.

Самимият - инсондаги энг олий ва таъсирчан, беминнат ҳамда энгилмас қурол. Самимийликни ҳатто ҳайвонот олами ҳам тўғри қабул қила олади. Самимияти беғараз бўлмаган дўстлик, муҳаббат, ҳамкорлик, оила, қариндош-уруғчилик, жамоадошлик омонатдир. Самимият бўлмаган жойда ғаразғўйлик, ғийбат, бахиллик, ичиқоралик, алдоқчилик, хиёнат, очкўзлик, уриш-жанжал вужудга келиши табиий.

Уруш йилларида инсоният бошига не-не кулфатлар тушмаган, дейсиз. Қуйида менинг курсимда ўқиган Уильям Х.Касселиуснинг ҳикояси билан танишиб кўринг. Унинг бу иншоси биз таъсис этган мукофотга сазовор бўлган.

"Мен Атлантика океани соҳилларини кўриқлаш ҳарбий бўлинмасида хизмат қилганман. Армияга сафарбар бўлгунимча қандолатчилик маҳсулотларини тайёрлаш корхонасига қарашли дўконларда сотувчи бўлиб ишла-

ганман. Энди армияда мени ... портловчи моддаларни назорат қилиш бўйича инспектор (йўриқчи) қилиб тайинлашса бўладими! Тасаввур қилинг: қандолатфурушлик қаёқда-ю, портловчи моддалар назоратчиси қаёқда?! Менга вазифамнинг моҳиятини билиш, ўрганиш учун икки кунлик йўл-йўриқ ва кўрсатмалар берилди. Мен ҳақиқий аҳвол - вазифам билан танишар эканман, авзойи баданимдан муздек тер чиқиб кетди. Назаримда томирларимда қон тўхтаб қолгандек эди. Холвафурушга ҳали бу ҳам холва экан.

Совуқ, қоронғу ва туманли кунларнинг бирида менга Нью Жерси штатидаги бандаргоҳга сузиш буюрилди. Менга топширилган кораблга бир тоннадан ортиқ бомбани юклаб жўнаш лозим эди. Юкчилар забардаст белларида яшиқларни кўтариб кемага жойлашар экан, кўтарган юклари портловчи модда эканини мутлақо билишмасди. Очикроғи, қатъий сир тутилган эди. Мен даҳшатли ваҳимада эдим. Бордию бирорта бомба портлаб кетгудек бўлса, бу ҳайбатли кемани ва бизни бир лаҳзада бобокалонларимиз ҳузурига жўнатиб юбориши муқаррар эди. Юрагим қинидан чиқиб кетай дейди. Оғзим қуруқшаб, тилим калимага келмасди. Ҳеч қаёққа қочиб қутулмасдим. Ҳарбий интизомда қочиш энг оғир жиноят! Сўзсиз отувга ҳукм қилинади. Ўзим, ота-оналарим, қариндошлар шармандаю шармисор бўлишади. Мен ишловчиларнинг эҳтиётсизликларини кўриб жонимни баттар ҳовучлайман. Кема исталган вақтда портлаб кетиши мумкин. Мен ўзимни қўлга олишга, тасалли топишга, бирор қарорга келишга интилардим. Ниҳоят, Худойим кўнглимга журъат солди. Мен нимадан кўрқаётганимни ҳис қилган ҳолда ўша билан олиша бошладим. "Хўш портлаш рўй берса, нима бўлади? Ҳамма нарса Худодан. Ажалинг етган, кунинг битган бўлса, қандай ўлишинг барибир эмасми? Ахир ўлим ҳақку! Ҳеч ким абадий яшамайди, бир кун ўлади. Бордию бомба портлаб кетгудек бўлса, бу энгил, осон ўлим бўла-

ди. Йиллаб дард, азоб-уқубат тортиб ўлаётганлардан юз карра осон-ку! Сен аҳмоқ бўлма. Ахир буйруқни бажармаган тақдирингда ҳам барибир отиб ташлашади-ку!" Мана шундай ўй-хаёллар ичида ўзимни қўлга ола бошладим. Ахир бир бошга бир ўлим, деганлар-ку! Ҳа, вазият билан ҳисоблашишга мажбур эдим. Бошқача йўл бўлиши асло мумкин эмасди. Шу тариқа қўрқув ва безовталиқни бартараф этиб, ҳарбий топшириқни бехатар адо этдим. Бу мен учун жуда катта сабоқ бўлди. Ҳозиргача ҳаётимда ноқулай, оғир вазиятларга тушиб қолсам, юқоридаги даҳшатли воқеани эслайман-да, "Бу нима бўлибди?!" қабилида қўл силтайман".

Инсоният тарихида Суқротнинг ўлимидек бирон фожеа рўй бермаган, десак, муболаға бўлмайди. Бу ўлим гафсилотини Суқротнинг шогирди Афлотун (Платон) шундай тасвирлаганки, бирон-бир жаҳон адабиётида бундай акс эттирилмаган.

Афинанинг бир қанча хурофотчи, жоҳил кишилари Суқротга қарши турли бўҳтон ва иғво уюштирадilar. Уни суд қиладилар ва ўлимга маҳкум этадилар. Суқрот зиндонда ётар экан, ўлими олдидан зиндонбон унга бир пиёла оғу беради. Зиндонбон: "Мардона бўл, иложи йўқ нарсани енгил, хотиржам қабул қил (рози бўл)", дейди. Суқрот унинг кўрсатмасига амал қилади. У ўз ўлимини илоҳий амр сифатида мардона қарши олади.

"Мардона бўл, иложи йўқ нарсани хотиржам қабул қил!" Бу сўзлар эрамиздан 400 йил муқаддам айтилган. Бироқ бизнинг кўҳна дунёмизда ҳозир ҳам бу ўлмас жумлага эҳтиёж катта.

Ҳа, мардона бўлинг!

* * *

Хотиржамликнинг мойсини онлада яратиш керак. Онласида хотиржамлиги йўқ кишиларнинг барчаси аса-

бийлик исканжасидаги бахтсизлардир. Бу даъвоимизга тарихда мисоллар тўлиб-тошиб ётибди. Эр-хотин ўрта-сида муттасил давом этувчи можаролар оила осойишталигига мутлақо путур етказди.

Франция императори Наполеон Бонапартнинг қариндоши Наполеон III ўз ҳукмронлиги даврида дунёдаги энг гўзал қиз графиня Тебская, яъни Мария Евгения Августина де Монтихони севиб қолади ва унга уйланади. Гарчанд мулозимлари унга бу малоҳатли аёлнинг келиб чиқиши бетайинлигини, аллақандай номаълум испаниялик графнинг қизи эканини айтишса-да, ўз билганидан қолмайди. Навқирон йигитнинг қалби муҳаббатдан тўлиб-тошган, мафтун бўлиб қолганди. "Мен ана шу ҳеч кими йўқ аёлни севиб қолдим. Уни жудаям ҳурмат қиламан", дея мулозимларига жавоб қилади.

Келин ҳам, куёв ҳам соғлом, куч-қувватга тўлган пайт эди. Боз устига, салтанат, шуҳрат, бойлик, гўзаллик - буларнинг ҳаммаси ишқибозлик учун етарли эди. Севишганларнинг муқаддас никоҳи машъали ярқираб кетганди.

Надоматлар бўлсинки, бу муқаддас машъала ҳеч қанча фурсат ўтмасдан сўна бошлади. Бу ўтли муҳаббат ўзидан кўмирдай қора кул қолдириб, ҳарорат йўқолди. Наполеон Евгенияни бу фаройиб Франциянинг қироличаси даражасига кўтариши лозим эди. Аммо унинг тожу тахт, куч-қудрати, порлоқ муҳаббати Евгениянинг инжиқликларини, асоссиз рашқларини енгиллашга ожизлик қиларди.

Евгениянинг тихирликлари шу даражага етдики, асло Наполеонни ёлғиз қолдирмасди. Ёки хуфия пойлоқчилар орқали назоратни кучайтирарди. Исталган вақтда унинг иш идорасига бостириб кирар, давлат ишларини бажаришига халақит берарди. Ўзга давлат вакиллари билан музокаралар олиб бораётган пайтда ҳам писанд қилмай гашриф буюрар, музокараларни барбод қиларди.

Евгения эрини қизғонар, ҳар доим танишларига, онасига ёмонлар, бақириб, тўс-тўполон қилиб йиғларди. Иш

шу даражага етиб бордики, Наполеон Евгенияга дуч келиб қолса, қочгани жой тополмай қолди. Хўш, бунча ноўрин хархашалари билан Евгения нимага эришди?

Мен сизга Е.А.Рейхардтнинг "Наполеон ва Евгения. Бир ҳокимиятнинг икки кўриниши" номли кишини лол қолдирувчи китобидан қуйидаги парчани келтираман: "Вазият шу даражага етдики, бора-бора Наполеон чиндан ҳам ўзга хонимлар суҳбатига ошиқадиган, ҳаво алмаштириш баҳонасида ғайритабиий "сайл"ларни истайдиган бўлиб қолди. Бундай шароитларни яратиш учун унинг яқин кишилари ҳамини ҳозир-нозир эдилар. Наполеон чапанчасига кийиниб олиб, махфий эшик орқали дўстлари назоратида махсус ишратхонага йўл оларди. Гоҳо шаҳарнинг ажойиб кечаларида сайр қилиб, ўзини овунтирарди..."

Мана, Евгения нималарга эришди! Тўғри, бу аёл Франция маликаси тожини кийди. Чиндан ҳам Евгения ҳаддан ташқари чиройли аёл эди. Бахтга қарши, салтанатдаги гутган юксак мақомлар, унвонлар, мол-мулк, гўзаллик, муҳаббатни асраб қолишга қодир эмасди. Ўзининг нохуш хатти-ҳаракатлари, жазавалари билан Наполеоннинг кўнглини совутиб юборди. Инжилда "Нимадан кўрқсанг, ўшанга рўбарў бўласан", деганлари ҳақ.

Ўз далилига эга бўлмаган бўхтон ва рашк, ҳаддидан ўтган эркалик, таннозликдан туғилувчи инжиқлик, гумонсирашлар севгини емиради, ҳалок қилади.

* * *

Граф Лев Николаевич Толстой ҳаётида ҳам - умри поёнида ана шундай чидаб бўлмас фожеа рўй берган эди. Бу можаро ва кулфатлар сабабчиси хотини эди. Ваҳоланки, Толстой жаҳон адабиётига "Уруш ва тинчлик", "Анна Каренина" каби мумтоз асарлари билан кириб келган тирик классик адиб эди. Солномаларда қайд

этилишича, ўша пайтдаёқ ер шарида энг кўп ўқиладиган ёзувчи Лев Николаевич Толстой эди. Умрининг сўнгги йигирма йили - 1890-1910 йилларда унинг мухлислари қарийб ҳар куни бу тирик классикни зиёрат қилиш учун дунёнинг турли минтақаларидан келишарди. Уни бир кўришга, овозини эшитишга, қўл-оёғини тавоф қилишга интилишарди. Унинг оғзидан чиққан ҳар бир сўзни мухлислари гўё илоҳий ваҳийдек ёзиб олишарди.

Мен сизга айтмоқчи бўлган асосий гап бошқа ёқда. Толстой ўзига муносиб, дилбар аёлга уйланади. Улар шу қадар бахтли ҳаёт кечиришар эдики, биргаликда тиз чўкишиб, бахтли турмушлари, фароғатли кунларининг узоқ, бардавом бўлишини сўраб Аллоҳ таолога муножот қилишарди. Адиблик шуҳрати, мол-дунё, эътибор ва эътироф ўзининг олий чўққисини забт этган эди. Болалар, уларнинг тарбияси, эмин-эркин хизматкорлар, мамлакат миқёсидаги ташрифлар, ҳамма-ҳаммаси рисоладагидан ортиқ эди. Таассуфки, Толстойнинг хотини табиатан рашкчи эди. У деҳқон аёллари кийимида Толстойнинг ҳар бир қадамини кузатишдан тоймасди. Кексайган сари у эрини ҳатто ўз фарзандларидан ҳам қизғонарди. Тарихда ёзилишича, ана шундай телбавор жазавалардан бирида қўлига қурол олиб, қизининг девордаги фотосуратида қарата ўқ узган. У додлаб полга ўзини урар, хонани бошига кўтариб бақирар, ўз жонига суиқасд қилишгача уринарди.

Бундан ташқари, аёл табиатида очкўзлик, молпарастлик хуружи ҳам кучаярди. Гўзал ва фозила бўлган бу аёл эндиликда ўз дилбарлигини йўқотган, бир умр беҳаловат дардга йўлиққан кимса эди.

Хўш, Толстой бунга қандай қараган? Мен унинг хонадондаги барча мебел-столларни ағдар-тўнтар қилиб, синдириб ташлаганини таъна қилмоқчи эмасман. Унинг гутган йўли хотининикидан ҳам ўтиб тушган, десам, мунобаға бўлмайди. У кундалик тутиб, саҳифаларида хо-

гинининг қилмишларини фош этиб ташлайди. Хотини кундаликни топиб олиб, ўзига "бағишланган" саҳифаларини йиртиб, ёқиб юборади. Ҳатто қасдма-қасдига "Кимнинг айби?" номли роман ёзиб, эрини адолатсиз, зўравон, ўзини эса рўшнолик кўрмаган муштипар аёл қиёфасида тасвирлайди.

Яна бир манбада ёзилишича, Толстой шуҳрат чўққисига етишгач, аста-секин унинг табиатида ҳаётга дарвешона мойиллик кучайиб борган. У бутун мол-мулкни хизматкорларига, қашшоқларга бўлиб берган. Фақирона турмуш тарзига ўтган. Далада ўзи ишлаб, ўтин ёрган, пичан йиққан, кийим-кечак, пойафзалларига ўзи қараган. Ёғоч идишда овқатланиб, ўзи ювган. Бир сўз билан айтганда, Исо алайҳиссалом ҳаётларидан намуна олишга ҳаракат қилган Толстой ҳатто ўз душманларига ҳам илтифотли бўлишга интилган. Ишнинг бу тарзда давом этиши графиня Толстаянинг табиатига мутлақо зид эди. Шу гарика ўртада қарийб ярим аср можаро ва фожеалар ривожланиб борган.

Эри билан муттасил ўчакишиб яшаган хотин охиروқибат нимага эришди?

Толстой бу чидаб бўлмас оилавий кулфатлардан қутулиш учун 82 ёшида юпун бир ҳолатда қорли октябрнинг 1910 йилида номаълум томонга қочиб кетишга мажбур бўлди. Орадан ўн бир кун ўтгач, кичик бир темир йўли станциясида шамоллашдан вафот этади. Ўлими олдидаги васиятида жасадини кўргани келган хотинини ҳузурига киритмасликни қатъий илтимос қилган.

Хотини умри охирида қизларига "Мен чиндан ҳам тентак эканман, отангизнинг ўлимига мен сабабчиман", дея иқрор бўлади. Қизлари буни билишса-да, лом-мим дейишмайди. Чунки энди бу жудаям кеч, гишт қолипдан кўчган эди.

Биз бу ўринда асосий айбдор ким эканини муҳокама қилишдан йироқмиз. Қолаверса, ҳар кимнинг ўз муам-

моси ўзига етарли. Бундай фожеаларнинг олдини олиш учун "Бас! Тўхтатайлик, аксинча, ҳалок бўламиз", деган қарорга келиш кифоя! Ҳал қилувчи ечимни топиш ўзингизга ҳавола...

* * *

Авраам Линколиннинг ҳаётидаги улкан фожеа ҳам унинг никоҳи бўлган. Эътибор беринг, унинг фожеаси отиб, суиқасд қилиб ўлдирилиши эмас, никоҳ бўлган. Линколин уни аламзада плантаторлар (катта ер эгалари) ёллаган қотил Бут отгандан кейин ҳам унга суиқасд қилинганини дарҳол англаб ололмаган, аммо қарийб чорак аср мобайнида хотинидан ҳар лаҳза безиллаб яшаган. Ҳуқуқшунос Герндон "Омадсиз никоҳ меваси" деб бу ҳолга баҳо беради. Бу гап анчайин юмшоқроқ айтилган. Негаки, Линколин хоним йигирма беш йил мобайнида эрини эговлаб, масхаралаб ўтган.

Линколин ўта басавлат киши бўлган. Хотини умр бўйи унинг жисмоний "нуқсон"ларини, ҳаракатларини калака қилган. Чунончи, унинг оёқ-қўллари ҳаддан ташқари катталиги, шалпангқулоқлиги, тиззаларини букиб, ҳиндуларга ўхшаб оёғини судраб босиши, бурнининг тўғри эмаслиги, пастки лунжининг осилиб туришини ҳамма вақт масхаралаб, доимо танбеҳ бериб келган. Масалан, "Оёғингни судрамай қадам ташла", "Елкангни тўғри тут", "Қўлингни саланглатмай юр" каби. Ҳарқалай, эрини ўз измида тутишга, "тарбиялаш"га интилган.

Очиғини айтганда, Авраам Линколин ва Мэри Тодд Линколин барча ўзаро муносабатларда мутлақо қарама-қарши ҳолатларда бўлишган. Уларнинг тарбияси, дунёқараши, келиб чиқиши, хоҳишлари, интилишларида ер билан осмонча фарқ бор эди. Улар ҳамшиша бир-бирларидан норози ҳолда газабланиб яшашган.

Кўзга кўринган линколиншунос марҳум сенатор Алберт Жон Бевирж ўз эсдаликларида шундай ёзади: "Линколин хонимнинг бор овоз билан эрини камситувчи, ҳақоратомуз сўзлари кўчанинг бошқа томонидан эшитилиб турарди. Унга яқин кўшниллар тез-тез унинг бақир-қақирларидан хабардор бўлиб туришарди".

Ҳаётларидаги мана бу лавҳаларга эътибор беринг. Никоҳ тўйдан сўнг улар Спрингфилддаги Жейкоб Эрли хонимнинг пансионатида яшашади. Бир куни эр-хотин нонушта қилишаётган эди. Линколин қандайдир бир ҳаракат қилади. Бу хотинининг ғазабини қайнатиб юборади ва ... бу хуруж асносида бир пиёла қайноқ кофени эрининг юзига сочиб юборади! Бу воқеа пансионда яшовчи бошқа кишилар олдида бўлганди.

Линколин хотинига лом-мим демайди. У ҳақоратланган кўйи жим турарди. Эрли хоним намланган сочиқ билан юзини, кийимларини артиб қўйгунча миқ этмайди.

Линколин хонимнинг инжиқлиги, рашкчилиги, калтабинлиги, беҳуда хархашалари борасидаги қилиқлари жуда кўпчиликка маълум ва машҳур эди. Табиатан феъли тор, зиқна бўлган бу аёл ҳам умр бўйи беҳаловат яшаган.

Ҳозиргача Линколин қандай ҳаракат содир этган-у, нега хотини қайноқ қаҳвани юзига сочиб юборганини ҳеч ким билмайди.

Хотинининг хурмача қилиқлари Линколинни ўзгартира олдимиз? Ҳа, анчагина ўзгартириб юборди. Иложи борича жамоатчилик жойларида, давраларда хотини билан камроқ бўлишга ҳаракат қиларди. Улар яшаётган Спрингфилдда адвокатлар кўплигидан бошқа қишлоқ ва шаҳарчалардаги суд ишларида иштирок этишарди. Ҳафталаб давом этадиган бундай ишлардан сўнг ҳамма шанба - дам олиш кунларида уйларига, оилаларига қайтишга ошиқишарди. Аммо шўрлик Линколин уйига боришга безилларди. У уч ой баҳор, уч ой ёзда қишлоқ-ма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар кезиб иш билан банд бўлар-

дию Спрингфилдга асло яқинлашмасди. У шароити ноқулай меҳмонхоналарда яшаб, маза-матрасиз ошхоналарда тамадди қиларди. Фақат хотинининг "дийдор"идан нари туришгина унга ҳузур-ҳаловат бағишларди. Ҳа, у ҳамма нарсага чидарди, фақат хотинининг дийдиёларига асло тоқати етмасди.

Ваҳоланки, Авраам Линколин машҳур ҳуқуқшунос, нотикгина эмас, балки инсоният тарихида буюк ислохотчи, назариётчи, тadbиркор давлат арбоби - АҚШнинг гараққийетида муҳим бурилиш ясаган президент эди! У қулларни озод ва тенг ҳуқуқли қилиш, мамлакатни бирлаштириш, ер ислоҳоти ўтказиш, мамлакат конституциясида инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи ғояларни акс эттиришнинг биринчи толмас ташаббускори ва ижрочиси эди. "Ярим халқи қул, ярми озод кишилардан иборат мамлакат ҳукумати узоқ яшай олмайди", деган оламшумул ибора ҳам Линколинга тегишлидир. Афсуски, шахсий ҳаётида рафиқасининг бадфеъл сиртмоғидан боши халос бўлмади.

Муҳтарам ўқувчим! Келинг, бир мулоҳаза қилиб кўрайлик: малика Евгения, графиня Толстая, Линколин хоним учун бу қадар довруқли ҳаётда нима етишмас эди? Бу қадар фожеа ва кулфатлар содир бўлмаслиги мумкин эди-ку!

Кўп йиллар давомида Нью Йоркда судья бўлиб ишлаган Бесси Хамбургернинг таъкидлашича, оиладаги ички низолар, аёлнинг тўхтовсиз инжиқликлари эркакларнинг уйдан бош олиб чиқиб кетишларига сабаб бўлар экан. "Бостон+пост" газетасининг ёзишича, хотинларнинг эрининг инон-ихтиёрини ўз қўлига олишга, оила ҳукмронлигига эришишга интилишлари шахсий оилавий турмушни барбод қилишга олиб келади. Бу аста-секинлик билан турмуш ўртоғини тириклайин гўрга тиқишнинг ўзгинасидир.

Оила самимий тенгликда баравж дарахтдек яшнаиди. Асло эр-хотиннинг теппа-тенг бир-бирига ташланишида эмас.

* * *

Машхур адиб, кейинчалик кўзга кўринган давлат арбоби даражасига кўтарилган Уильям Дизраэли бир вақтлар шундай деган экан: "Мен ўз ҳаётимда кўплаб хатоларга йўл қўйишим мумкин, аммо ҳеч қачон севиб уйланмайман".

Ҳа, у дастлаб ҳаётга ана шундай ибора билан кириб келди. Чиндан ҳам ўттиз беш ёшгача уйланмай, бўйдоқликда яшади. Кейин эса анчайин мол-мулк эгаси бўлган ва ўзидан ўн беш ёш катта бўлган аёлга ўзига турмушга чиқишни таклиф қилди. Аёлнинг сочларини элик йиллик қиш фаслининг қорлари оқартириб юборган эди. Бу муҳаббат эдими? Асло. Аёл ўзини севмаслигини жуда яхши биларди. Шунинг учун ҳам аёл йигит таклифига жавобан битта шарт қўйди: унинг юриш-туришини, феъл-атворини яхшироқ билиб олиш учун бир йилча муҳлат сўради. Белгиланган муддат келганда аёл унга турмушга чиқди.

Бойвучча бева ҳам унинг шуҳратига, навқиронлигига, келишган қадди-қоматига учгани йўқ. Воҳаланки, бева соддадил, оқкўнгил, самимий бўлиш билан бирга адабиёт, санъатдан анча йироқ, сиёсатдан беҳабар, омироқ аёл эди. Аммо дид билан кийинишни, озода-сарипталиқни, таом тайёрлаш, уй тутишни, беғубор муомалани ўрнига қўя оларди. Оилада эрнинг ҳақ-ҳуқуқи, қадр-қиммати қандай бўлишини энг ахлоқ-одобли аёллардан-да яхшироқ биларди. Ҳаётда аёл киши эри билан муносабатда бўлиш санъатини чуқур билмагунича оилада самимий иқлим вужудга келмайди.

Аёл ҳеч қачон Дизраэлини қизиқтирган, интилган нарсаларига, хоҳишларига қарши турмай, доимо уни қўллаб-қувватлаб рағбатлантириб турган. Қачонки эри кун бўйи ишдан - турли тўқнашув, музокара, ёзув-чизув, баҳслар-

дан ҳориб-чарчаб уйга кириб келар экан, эсон-омон қайгиб келганини қутлаб, одатига кўра, унинг дам олишини, асабларидаги таъгликнинг бартараф бўлишини таъминлашга беминнат ҳаракат қиларди. Эри учун алоҳида кенг хонани истироҳатгоҳ қилиб берганди. Унда эрининг кўнглини кўтарувчи, завқ бағишловчи ҳамма ашёлар мавжуд эди. Дизраэлининг эътироф этишича, бу хонадонда ўзининг улуғ ёшдаги рафиқаси билан энг бахтли онларини ўтказган. Аёли Мери Энн ҳеч қачон ундан қерда бўлганини, нега кеч қолганини, кимлар билан учрашганини еки нима қилмоқчи эканини суриштирмасди. Ўзи сўраган нарсаларигагина муносиб жавоб қайтаришга ҳаракат қиларди. Ҳеч қачон бегонаю таниш-билишларига эри ҳақида нолиган эмас. Улар шу қадар бир-бирига ўрганиб кетишгандики, ортиқчаси ортиқлик қиларди. Бора-бора Дизраэли учун Мери Энн энг биринчи таянч, ҳамкор ва маслаҳатчи эди. Ишдан уйига ошиқиб қайтаркан, кундалик воқеаларни, муаммоларни аёли билан муҳокама қилишга, тўғри хулоса топишга интиларди.

Мери Энн Дизраэли билан ўттиз йил бирга бахтли ҳаёт кечирди. Шунча давр мобайнида Мери Энн ўзини эрининг канизагидек тутиб, хизматида фидойилик кўрсатди. У ўзининг бор бисотини, қалб кўрини, ҳатто бойлигини эрининг ҳаётини енгиллаштиришга, қувноқ бўлишига бахшида этди.

Хўш, бунчалик садоқат, фидойилик эвазига Дизраэли Мери Эннга нима берди? Дизраэли аёлга бағишлаб ўз асарини ёзди ва бош қаҳрамон қилиб олиб чиқди. У Англия қироличасидан 1868 йилда хотинига виконтесса (олий мартабали аёл) мақомини олиб берди.

Ҳеч қачон бу оилада бир-бирларини камситиш, танқид қилиш, араз ва ғийбат бўлмаган. Эр ҳамиша хотинининг ор-номусини, шарафини ҳимоя қилиб келган. Умрларининг сўнгги дақиқаларигача ўзаро самимият, меҳрибонлик ришталари мустаҳкам эди.

Эр-хотин ўртасида бўлиб ўтган шундай машҳур диалог (айтишув) бизнинг кунларимизгача етиб келган:

- Биласанми, бир вақтлар сенга бойлигинг учун уйландим, - дейди ҳазиллашиб Дизраэли.

- А, биламан, - дейди аёл қулиб. - Агар сен менга қайтадан уйланмоқчи бўлсанг, энди бойлигим учун эмас, муҳаббатим учун уйланган бўлардинг, тўғрими?

- Худди шундай! - дея эътироф этади эри.

Юқорида эслатиб ўтганимиздек, Мери Энн камолотга етишган аёллар тоифасидан эмасди. Аммо Дизраэли етарлича билим ва тажрибага эга бўлган ақлли киши эди. У ўз вақтида хотинининг қизиқишларини ҳисобга олар, кўрсатар, ўргатар эди. Бошқачароқ ифодаласак, хотинини маломатсиз бошқаришни яхши биларди.

Генрих Жеймсининг шундай сўзи бор: "Биринчи галда муомалада бошқа кишилар билан самимий алоқада бўлишни била олсак ва ўргатолсак, бундан кўра юксакроқ эзгуликни излаш ортиқчадир". Бахтли яшаш учун бахтни асраш, ҳимоя қилишни ҳам билиш лозим.

* * *

Бир куни олти президент - Вильсон, Хардинг, Кулиж, Гувер, Рузвельт ва Трумэннинг ишончли маслаҳатчиси бўлган Бернард Барухадан "Ўзгаларнинг гап-сўзларидан, рақибларингизнинг камситишларидан ҳеч хижил бўлганмисиз?" дея сўрадим. "Мени ҳеч ким пастга уришга, гап-сўз билан безовта қилишга ҳадди йўқ, негаки мен бунга ўзим ҳеч қачон йўл қўймайман", деганди.

Дарҳақиқат, биз ҳеч кимга ёмонликни раво кўрмасак, нега энди бошқалар сизу-бизни безовта қилиши керак? Қайтариқ бўлса-да, эслатиб ўтишга изн берсангиз: қандай салом берсак, алик ҳам шундай бўлади.

Шоир айтмоқчи:

Суягим синдирмоғи мумкин тош ва таёқ,

Гап-сўзлар ярадор қилолмас бироқ...

Инсоният тарихида художўй кишилар ҳеч қачон ҳеч кимга ёмонликни раво кўрмаганлар. Ҳатто душманлари билан ҳам муроса қилиб, Яратгандан уларга инсоф-тавфиқ тилаб дуо қилганлар. Ўзингиз мулоҳаза қилиб кўринг: энг ишончли йўл душманларингизни кечириш ва унутишдир. Сиз уларни кечиролмас экансиз, демак, ҳали юрагингизда кек-адоват, қасос алами яшаб турибди. Билингики, бу ўч олиш туйғуси сизни беҳаловатликнинг тубсиз ўпқонига фарқ қилишга ҳозирлик кўрмоқда.

Кечириш ва уни хаёлингиздан чиқариб ташланг. Ана шундагина ҳаёт йўлингизда пайт пойлаб турган хафгарчиликлар ва рақибларингиз ҳам сизга тегмай, заҳмат етказмай ўтиб кетишади.

Тухмат, ҳасад, бахиллик, асоссиз танқид нишонга олинган шахснинг тинка-мадорини қуришиб, ҳатто ўлимига сабаб бўлиши мумкин. Лекин ана шундай аламангез вазиятлардан чиқиб кетиш, уни етарлича таҳлил қилиб, ҳақ ва ноҳақни ажрата билиш ҳам руҳий зарбалар таъсирини сўндиради.

* * *

1929 йилда маориф соҳасида Америкада кўз кўриб, қулоқ эшитмаган шов-шув кўтарилди. Мамлакатнинг кўпгина олимлари бу ҳодисанинг гувоҳи бўлиш учун Чикагога йўл олишди. Бунга сабаб: бир неча йиллар ошхона ходими, ўрмон кесувчи, майда-чуйда савдо билан шуғулланиб кун кўрувчи ёшгина йигит Йель университетига йўл олади. Бу фаройиб йигитчани Роберт Хатчинс деб аташарди. Орадан саккиз йил ўтиб, унинг номзоди Чикаго университети президентлигига номзоди кўрсатилади ва бу лавозимга эга бўлади. У неча ёшда? Ўттиз! Ишониш қийин! Кекса про-

фессорлар бош чайқашарди. Олимлар даврасида янги "вундеркин" тўғрисида турли-туман гап-сўзлар қайнаши авж олди. Ҳамма томондан Робертни маломат ва танқид қилишарди: тажрибаси кам, ҳаддан ташқари ёш, у маориф учун ҳеч нрсга қилолмайди ва ҳоказо... Ҳатто бу норозиликларга оммавий ахборот воситалари ҳам ўшилиб кетганди.

Роберт Хатчинс университет президенти лавозимини қабул қилиш кунини унинг дўстларидан бири отасига - катта Хатчинсга шундай деганди: "Газеталарнинг бош мақоласида ўғлингизга қарши ёзилган сатрларни ўқиб ҳайратда қолдим!" "Шунақами?! - дейди отаси. - Бу аслида адолатсизликдан бошқа нарса эмас. Аммо шунини яхши билингки, ўлган итга ҳеч ким тош отмайди!"

Кўряпсизми, мулоҳазали, вазмин кишилар ўзларига қаратилган ҳақоратомуз сўзлардан ҳам тегишли хулоса чиқариб, қониқиб пайдо қила оладилар.

Эътибор берсангиз, кўпинча мартабали, билимдон, ишбилармон, обрўли, омади чопган ва албатта раҳбар шахсларга нисбатан оломоннинг гап-сўзлари, бўҳтон-ғийбатлари, бўлар бўлмас танқидлари қулоққа чалиниб туради. Улар ҳеч қачон ўзларини маломат қилишдан тўтиб туролмайдилар. Ҳасад, ичиқоралик, кўролмаслик каби салбий иллатлар ҳамиша ишни яхши томонга силжитишга, кишилар, ходимлар ўртасида самимий иқлим яратишга жиддий хавф-хатар солиб келади.

* * *

Бир вақтлар АҚШ президентлигига номзоди кўрсатилган шахсга қарши Йель университетининг собиқ президенти Тимоти Дуайт энг қабих сўзлар билан майдонга тушганди. Ҳатто "Биз унинг келажак фаолиятида даҳрийликка хос ҳаракатларни, ахлоқсизликни, хонин-қизларимизнинг қонунийлашган фоҳишаларга айланиб кетишини кўриб турибмиз!" дейилганди.

Хўш, бу бўҳтонларга дучор қилинган шахс ким эди? Томас Жефферсон. Қайси Томас Жефферсон?! Сиз билан биз ягона Томас Жефферсонни биламиз. Қайсики, АҚШ президенти бўлгач, мустақиллик декларациясининг асосчиси, чинакам демократиянинг мард байроқдори бўлган Томас Жефферсондир! Тасаввур қила оласизми, юқоридаги маломат тошлари айнан унга қарата айтилганди.

Ирқий камситишларга, қулликка қарши курашган Жорж Вашингтон ҳам сайловгача озмунча масхаралашларга, ғийбатларга дучор бўлмаган.

Генерал Грантга кўрсатилган адолатсизлик ҳаммасидан ҳам ўтиб тушади. 1862 йилда генерал Грант шимолни забт этишда бир кундаёқ унутилмас катта ғалабага эришади. Бир лаҳзадаёқ генерал миллий қаҳрамонга айланади. Ғалаба саси олис Европада ҳам катта баҳо олади. Черковлар қўнғироғи кун бўйи бонг уради. Менадан тортиб то Миссисипи қирғоқларига қадар улкан ғалаба гулханлари ёқилади. Бундай дабдаба ва тантаналардан сўнг олти ҳафта ўтгач, шимол қаҳрамони қамоққа олиниб, ўз армияси қўмондонлигидан олиб ташланади. Бу хўрликларга чидай олмасдан У.С.Грантнинг йиғлагани ҳам рост!

Нега шон-шўҳрат чўққисиди турган генерал ҳибсга олинди? Шунинг учунки, унинг ғалабаси қуролли кучлардаги ҳарбий бошлиқларда шубҳа ва кўролмаслик туғдирган эди. Шунинг унутмангки, адолатсиз, ноҳақ танқид ташқи кўринишдан аҳамиятсиздек туюлса-да, аслида ниқобланган бомбадан фарқи йўқ. Эҳтимол, генерал Грант бу ғалабани таъминлашда ўз бошлиқларини ҳам шерик қилганида юқоридаги кўргуликлар бўлмасмиди?! Ахир тарихда бундай жазо олган "ўзбошимча" саркардалар озмунчами?!

Кўп йиллик тажрибалардан шундай хулосага келдимки, агар кишилар ноҳақ танқид қилсалар, уни қандай қабул

қилиш кераклигини мулоҳаза қилиш лозим. Бу билан мен танқидга ноҳолис баҳо беришдан мутлақо йироқман. Фақат ноҳақ маломатлардан қандай сақланиш ҳақида ўйлайман.

Мен АҚШ халқаро корпорацияси президенти марҳум Метью С.Брашдан бир вақтлар танқидга муносабатини сўраган эдим. У қуйидагиларни менга айтиб берганди: "Тўғриси айтсам, йигитлик давримда унча-мунча танқидга асло тоқатим йўқ эди. Ўзимча барча ходим-ишчиларим мени ақлли, ишбилармон ҳисоблашларини жудаям хоҳлардим. Улар мен кўрсатган йўл-йўриқларга салгина эътироз билдирсалар, портлаб кетиш даражасига етардим. Кўпинча менга қарши фикр билдирганларга нисбатан бошқалар томонидан адабини бердирардим. Ҳатто муносабатларни узишгача борардим. Шу тариқа мени хафа қилувчилар билан орани очиқ қилардим. Кейинроқ фаҳмладимки, мен ўз танқидчиларим, қаршиликлар овозини ўчиришга ҳаракат қилганим сари ўзимга душман орттириб, норозиликлар туғилишига йўл очар эканман. Кейин шундай хулосага келдим: оломон устидан кўтариладиган бўлсанг, улар сени албатта муҳокама, сазойи қиладилар. Сен эса уларга кўникишинг даркор. Шундай қилиб, имкониятимда нима бўлса, муроса сари қадам ташлайман. Бошқа вақт эски шамсиям (зонтик)ни кенг очиб, ноҳақ танқид ёмғирлари остида қолмаслик учун бошим узра тутиб кетавераман".

* * *

Мана бу лавҳани ҳам кўздан ўтказинг. Дейлик, сизни кимдир "Ярамас, аҳмоқ!" деб ҳақорат қилса, нима қилган бўлардингиз? Хафа бўласизми? Ёқасидан оласизми?! Эътибор беринг-а, Линколин бунга қандай қараган?! Унинг ҳарбий министри Эдвард М.Стэнтон бир куни ана шундай ҳақорат қилган. Маълум бўлишича, Линколин

худбин бир сиёсатчининг даъволаридан келиб чиқиб, бир қанча полкларни қўшиб юбориш юзасидан фармон чиқаради. Стэнтон бу фармонни бажаришдан бош тортибгина қолмасдан, шундай бемаъни фармонни имзолаган Линколинни ҳақорат қилади. Стэнтоннинг бу ҳаракатини Линколинга етказишади.

Хўш, кейин нима бўлди? Линколин хотиржам шундай дейди: "Агар Стэнтон шундай деган бўлса, эҳтимол, у ҳақ. Ростдан ҳам мен аҳмоқлик қилгандирман. Бу масалани ўзим ҳал қилишимга тўғри келади". Шу қарорга келгач, ўзи Стэнтон ҳузурига йўл олиб, масалага ойдинлик киритишини сўрайди.

Стэнтон ҳарбийларга хос заковат билан фармоннинг қабул қилинишидаги хатоларни исботлаб, ишонтира олади. Линколин фармонни бекор қилиб, дўстона хайрлашади.

Линколин ўз фаолиятидаги хато ва қусурларга нисбатан билдирилган танқидий мулоҳазаларни ҳамиша маъқуллаб, уни тузатишга ҳаракат қилган. Ҳеч қачон кек сақлаб, тазйиқ ўтказишга интилмаган.

Бегараз, ошкора танқидни самимий қабул қила билиш лозим. Ҳар ҳолда хато қилмайдиган, адашмайдиган киши йўқ. Теодор Рузвельтдек киши ҳам Оқ уйда эканида "Ҳар гўрт ишимиздан учтасида хато қилишимиз мумкин", деган экан. Замонасининг энг мулоҳазакор кишиси бўлган Эйнштейн эса чиқараётган илмий хулосаларининг 99 фоизи хато бўлиши мумкинлигини тан олган.

* * *

"Бизнинг шахсий мулоҳазаларимиздан кўра рақибларимизнинг фикри ҳақиқатга яқинроқ", деган экан Ларошфуко.

Бу гап кўпинча ўз тасдиғини топганини мен тажрибадан биламан. Ҳар ҳолда кимдир мени танқид қила бошласа, ҳали гап нима устида кетаётганини фаҳмла-

май турибоқ, ўзимни мудофаа қилишга тушиб қоламан. Мана шундай ҳолга тушганимда кўпинча ўзимдан но-рози бўлиб кетаман. Гапнинг очиғи, ҳаммамиз ҳам биз-ни танқид қила бошлашса, бир ўзгариб оламиз. Аммо бизни мақтай бошлашса, шунга лойиқмизми, йўқми, хур-санд бўлиб кетамиз.

Лекин мантиқ - ҳақиқат бизнинг хусусий мулкимиз эмас. У ҳеч қандай ҳис-туйғуларга бўйсунмайди. Ман-тиқ довул кўтарилаётган ҳис-туйғулар уммонида бе-омон тебранаётган қайиққа ўхшайди. Туйғулар ал-дамчидир. Мантиқ тўғри, холис ечимга келиш билан кучлидир. Очиғини айтганда, ҳаммамизнинг ҳам ўзи-миз ҳақимиздаги фикримиз жуда баланд. Унча-мун-чага эгилмаймиз, деб ўйлаймиз. Аммо орадан ўттиз-қирқ йил ўтгач, аввалги феъл-атворимиз, мулоҳаза-ларимиздан ҳозирга келиб хижолат тортамиз, ўз ус-гимиздан кула бошлаймиз. Келинг, бирор танқидий фикрга дуч келсак, Эйнштейндек мулоҳаза қилиб кўрайлик. Ахир шундай машҳур олим 99 фоизгача адашишим мумкин, деб тан олганида, лоақал, биз ўзи-мизни 80 фоизга янглишган ҳисобласак, бирор нарса ютқазамизми?! Балки шу танқидга муносибдирмиз!? Мулоҳаза билан камчилигимизни юзимизга айтган кишига миннатдорчилик билдириб, хатоимизни тўғри-лаб олганимиз маъқул эмасми?

Чарлз Лакман "Пепсоидент" компаниясининг прези-денти бўлган. У радиога ташвиқот рекламалар учун йилига миллион доллар ажратади. Гап шундаки, бу дастур тингловчиларидан минглаб хат-хабарлар ке-либ туради. Лакман мақтовга тўла хатларни эътибор-сиз қолдирган. Таклиф, мулоҳаза ёки танқидий фикр-лар билдирилган хатларни дарҳол ўзига етказишни талаб қилган. У бу мактублардаги фойдали тавсияно-маларни ҳаминша юксак қадрлаб, амалиётда қўллашга интиланган.

Шахсий ҳаётингизда ҳам бундай мисоллар кўплаб учрашига аминман. Хулоса шуки:

- оилада, ишхонада, жамоат жойларида, кўпчилик олдида шахсиятга тегадиган қалтис сўз ва танқид қилиш-дан сақланинг;

- хато-камчиликларни тан олиш ҳам илм ҳисобланади;

- танқид қилувчилар билан ўчакишманг, кек сақла-май, фойдали қарор қабул қилишга интилинг;

- Эйнштейндек киши 99 фоизга янглишиши мум-кинлигини тан олганда сиз-у биз ҳам мантиқдан узоқ-лашмаслигимиз лозим. Хатони билиш келгусидаги му-ваффақиятимизга мустаҳкам пойдевордир.

Ёдингизда тутинг: ҳеч ким ўлган итга тош отмайди.

* * *

Янги саҳифаларда учрашгунча омон бўлинг...

Дейл КАРНЕГИ

ЧИДАШ САНЪАТИ

Сиз излаган китоб

Муҳаррир: Зуҳра Ҳамдамова
Техник муҳаррир: Алишер Рўзиматов
Мусаҳҳиҳа: Нилуфар Қўчқорова

Теришга берилди: 20.03.2009 й. Босишга рухсат этилди: 23.03.2009 й. Бичи-
ми: 84x108 32/1. Офсет босма. Шартли босма табоғи: 2.75. Адади: 1000.
Баҳоси келишилган нархда. 23-03-сон буюртма.

«ALOQA-PRINT» МЧЖ босмахонасида босилди. Тошкент шаҳри, Чилонзор
тумани, Гавҳар кўчаси, 125-уй.